

У СВІТЛІ «КНИГИ ЙОВИ»: БІБЛІЙНИЙ РАКУРС РОМАНУ ПАНАСА МИРНОГО «ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ!»

У статті порушуються проблеми світогляду Панаса Мирного, зокрема акцентується на ролі біблійних істин в житті і художній творчості письменника. Автор зосереджує увагу на питанні біблійних інтерпретацій як ідейно-етичному комплексі в художньому світі роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Ключові слова: біблійні істини, образи, мотиви, місія, дух, духовність, моральність.

«Чи дикий осел над травою реве?
Хіба реве віл, коли ясла повні?» (Йв. 6: 5) [1].

«Зараза безвір'я дуже липка і розкладава,
й легко робить з людини бездушного звіра»
(Іларіон) [6, с. 3].

Проза Панаса Мирного – незглибима площина для дослідження проблеми проникнення й осмислення біблійних істин в художньому письменстві, оскільки і сам автор був людиною побожною та й походив із родини, в якій свято шанувалися християнські звичаї і традиції.

Постать непересічного письменника завжди була звичною і традиційною в літературознавчих оглядах та критичних студіях, присвячених літературному процесові другої половини XIX ст. Доволі широко досліджувалися оповідання й повісті митця про злиденне життя і моральне падіння жінки, осмислювалися твори про ідейні шукання й побут людей освіченого кола українського суспільства, що вже й казати про роман-епопею «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», у якому критики й літературознавці, здавалося б, «каменя на камені» не залишили – усе, як кажуть, «копано-перекопано» дослідницькою рукою.

Однак саме це грандіозне полотно письменника й надалі продовжує притягувати до себе, як магічний «філософський камінь», в гранях якого віддзеркалюються людські долі і небуденні характери, історичні епохи і складні життєві перипетії, а крізь усе це – розчахнуті душі персонажів твору. На сучасному етапі розвитку вітчизняної літературознавчої науки дослідженням різноаспектних проблем роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та особливостей авторської позиції займалися О. Ільницький [8], Н. Тимків [12], осмислення суперечливого характеру центрального персонажа роману – Нечипора Варениченка – стало предметом досліджень М. Дивака [3], В. Корольової [9], М. Турчин [13], Н. Зборовської [5].

Здійснено також ряд компаративних досліджень роману, який розглядається у студіях Н. Дудар [4], Г. Бузулан [2] у порівнянні з твором Ф. Достоевського «Злочин і кара». А от паралелі роману Панаса Мирного та Івана Білика і текстів Святого Письма, зокрема – старозавітної Книги Йови, досі не простежені і не окреслені повною мірою. Лише студія І. Михайлина «Воли і ясла» у цьому ракурсі є чи не поодиноким працею, що вирізняється глибиною біблійно-філософського аналізу роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Та навіть попри це у зазначеній площині залишається цілий ряд проблем, що потребують додаткового осмислення і потрактування. Тож спробуємо хоча б почасті заповни-

ти цей смисловий простір, конечно необхідний для достатньо глибокого розуміння авторської позиції у романі.

У цій студії простежимо мотив протистояння людини і Бога, який є одним із ключових у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і реалізується посередництвом розкриття характерів центральних героїв твору – Нечипора Вареника та Грицька Чупруна.

Характеризуючи особу Василя Гнидки, що став прообразом Нечипора Вареника, в «Подоріжжі від Полтави до Гадячого», Панас Мирний називав його «безталанною дитиною свого віку, скаліченим виводком свого побиту» [10, с.726]. Чи не тому майбутній співавтор роману Іван Білик настійливо радив братові скористатись старозавітною історією Йови для увиразнення думки щодо винятковості і безперспективності розбишацтва як потворного явища тогочасної дійсності. «Нонужно же знать, – писав він у листі кінця 1872 року з приводу повісті «Чіпка», – що при тих же самих умовах, подвлиянием другого мировоззрения, живут люди и дают другим жить» [10, с.727]. Саме біблійний сюжет про Йову і підводить цей «інший світогляд» під історію Чіпки Варениченка, даючи можливість побачити його життєву філософію в цілковито іншому ракурсі, у світлі самопротиставлення героя Богові – божественній істині, правді, справедливості.

Це протистояння зароджується ще в ранньому дитинстві Чіпки через повчання баби Оришки та діда Уласа – найбільш авторитетних людей у його житті, що й спонукало хлопця до глибоких і не по-дитячому серйозних роздумів над цією народною «релігією» – водночас мудрою і по-простяцьки наївною, фанатичною і відверто споживацькою. У його юній голівці ніяк не могли укластися два цілковито протилежних «образи» Бога – милосердного, що хлібом годує, і жорстокого, що б'є й карає, – які вимальовувалися із ситуативних розповідей-повчань старших людей в розбурханій дитячій уяві Чіпки, і він інстинктивно вивношував страх перед «Бозею» у своїй сторожкій, сполоханій душі:

«– А що то за Бог, бабусю?

– Бог?.. Бог – батько. Він усе держить на світі: усяку комахину, усяку скотину й усяку людину... Він за всім ходить, до всього додивляється, од злого береже... Ото, як побачить, що сатана вмішується в його святе діло – почина світом каламутити, – то й шле святого Ілію на вогняній колісниці вбити сатану... Ото як Ілія котить, то грім гримить; а як стрільне вогняною стрілою – то блискавка заблище... Отакий-то Бог! Він страшний задля злого, а для доброго – й він добрий. Бог-батько... на світі нас держить і хлібом годує...»

Загадається Чіпка. І встає перед його очима розгніваний Бог, обгорнувшись чорними хмарами... і гукає на Ілію – карати злого!.. Котить Ілія – небо й земля двигтять, як од вітру перина, од його бігу... Ось шкваркнуло... вогняна стріла розпанахує небо... Страх обіймає Чіпку! Надворі зовсім темно; місяця не видно; біліє, миготить Чумацький Шлях через небо; блищать, миготять зорі... Тулиться Чіпка до баби та стиха шепче:

– Я, бабусю, буду добрий... я злого не робитиму, то й Бог мене не поб'є... А отих дітей, що мене били та проганяли – тих Бог поб'є, бо вони злі!.. Я буду добрий, бабусю...

Замок Чіпка – дух притаїв: думає про Ілію страшного, про Бога доброго...» [10, с.348].

Ще з дитинства, під впливом розповідей про «Бозю», починає укладатися у свідомості малого Нечипора і його життєва філософія, його наївно-примітивне і доволі розхитане розуміння понять «добра» і «зла», «правди» і «кривди», які часто-густо знічев'я підмінювали один одного в Чіпчиних оцінках поведінки людей і життєвих ситуацій:

«– Ви казали, бабусю, що Бог нас хлібом годує?

– Він, дитино, – він нас годує...

– А чого ж мама хліб заробляє, – ось досі з роботи нема. – Каже, якби не робила, то нічого б було і їсти?..

– Дурний ти, хлопче! – каже баба. – Чоловік на те й уродився, щоб робити, а не лежати. То тільки, кажуть, спершу, поки ще люди в раю жили, то нічого не робили, – як святі були... Там, кажуть, було всякої всячини – і їсти, й пити! От вони ходили собі та їли... А сатана й заздрих на їх щастя, – та давай підбивати, щоб согрішили... Вони й переступили слово Боже... Тоді ото Господь вигнав їх з раю огняною різкою – й рай зачинив, і сказав робити самим на себе... Отож з того часу й почали люди робити. А то – нічого не робили, – як святі були!

– І навіщо ті люди согрішили, бабо?.. От би тепер і мама дома була, не плакала б так часто... і хліб би був: коли здумав, їв би!..

– На те Божа воля, моя дитино!..» [10, с.348-349].

До бабиних напучувань згодом долучаються й розповіді діда Уласа про гірке життя-буття. І знову мова заходить про Бога, про злих, грішних людей, що кривою на світі орудують:

«– То ще тільки один Бог милосердний держить нас на світі, а то б нас давно треба виполоти, як твар нечестиву. Дивись: вівця!.. Що вона кому заподіє?.. Нікому нічого!.. Ходить собі, щипле травичку зелену... вівця, та й годі!.. А ми й її ріжемо, ми їмо її, як вовки голодні!.. І чого ми тільки не їмо?.. А воно то все – гріх! Усе нам оддячиться на тім світі, все... Грішні ми, прокляті душі! Ми не тільки над скотиною знущаємося, – ми й свого брата часом черкнемо... Бач! У брата – он те й друге, а в мене ні сього, ні того... Заріжу, мовляв, брата, – добро його поживу! І ріже чоловік чоловіка... Ріже – забув і думати, що йому на тім світі буде?!. Лихий його путає, – він і ріже... Ох, грішні ми, прокляті душі!» [10, с.355].

Ці слова дідові глибоко засіваються в свідомості Чіпки, міцно закорінюються в пам'яті, породжуючи страхітливі образи і гнітючі роздуми в його дитячій душі. З цих наївних, але доволі глибоких і серйозних дитячих роздумів породжуються такі ж по-дитячи суб'єктивні й односторонні оціночні характеристики людей, що оточували Чіпку змалечку, тих, кого шанував і любив (бабця Оришка та дід Улас), і тих, кого недолюблював або й затято ненавидів (сільські діти і його мати – Мотря): «Чіпка слухає – і проходить по його душі страх, холод... і шепче він стиха за дідом: «Грішні ми, прокляті душі!.. І мати моя грішна, – думає він, – бо вона мене біла малого, вона мене серед зими на шлях викидала, щоб не провис хліба... А баба не грішна: вона мене ніколи не біла; вона мені усього давала, жалувала мене, вговорювала, от як дід... І дід, мабуть, не грішний... А Грицько? Грицько – грішній: он як він верхи на барані пре!..» [10, с.355].

І все б то нічого, якби в Чіпчині дитинячі розмисли про «праведність» і «грішність» після засвоєної моральної «науки» баби Оришки та діда Уласа не вносили сум'яття і непорозуміння їх власні вчинки та цілком «доросла» життєва позиція. Навіть зайвим буде особливо наголошувати наскільки промовистими і повчальними для Чіпки стали «німі» життєві приклади «побожності» баби Оришки, яка легковажно і байдуже сприйняла хлоп'ячу витівку з виколотими очима «Бозі»: «Звісно – дитина: дурне, мале!» [10, с.350], давши таким чином німу згоду на жорстокість і насильство, що раз зародившись, пишно розросталися в естві Чіпки. Не кращим чином повівся і дід Улас, що після своїх «моральних проповідей» про нещасну вівцю не боронить хлопцям «дерти горобенят». Особливо вражаючим є цей дідів «урок милосердя» через те, що Чіпка якраз потребував і шукав у діда Уласа справедливої і «праведної» оцінки таким жорстоким вчинкам:

«Незабаром Грицько вернувся з повною пазухою горобенят.

– А я, діду, ось скільки горобенят надрав! – хвалиться.

– Навіщо ж ти їх надрав? – питає дід, не підводячи голови.
– А що обця погань не плодилася!
– Хіба вона когум зробила що?.. А гріх! – промовив Чіпка, додавши на останньому слові.

– А хто, як жиди Христа мучили, кричав: жив-жив? – одказав Грицько, та й висилав з пазухи голоцюцьків з жовтими заїдами.

Чіпка подивився на діда, що лежав собі та дримав, не слухаючи їх розмови. Горобенята почали розлазитись. Грицько ухопив герлигу.

– А куди?.. куди!.. – закричав. Та – геп! герлигою по горобенятах... Так кишечки й повисакаували... – Оце вам жив-жив!.. жив-жив! – гукав Грицько, та раз по раз герлигою, герлигою...

Чіпка дивиться то на горобенят, то на діда: чи не скаже чого дід? Дід лежав собі мовчки. «Значить, правда, що вони кричали: «жив-жив!» – подумав Чіпка, та як схопитися... Очі горять, сам труситься...

– Стривай, Грицьку! стривай! не бий... Давай краще їм голови поскручуємо!..

Як схопить горобеня, як крутне за головку... Не вспів оком моргнути, – в одній руці зостався тулубець, а в другій – головка» [10, с.356].

Чи ж може дивувати тепер, після такої дідової «науки», що в свідомості Чіпки зароджуються і поступово розростаються зерна сумнівів і відверта опозиція: «Ой, Боже наш, Боже! Ти – всесвітній царю: ти все бачиш, все знаєш... ти один наглядаєш над землею і маєш волю над нею... Чому ж ти не скараєш злого – хай не карає доброго?! Чому ти не вдариш на злочинця своїм гнівом праведним?.. Ні... ти мовчиш... мовчиш, як глупа ніч... До тебе не доходить плач наш... наші сльози... їх заступили од тебе вороги наші... Ти не скараєш їх... ні?!» [10, с.365].

А вже далі в Чіпчиній душі визріває прагнення самому мститися за «кривди», самому милувати і карати, на власну руку та за власним судом. Подальший шлях морального падіння і остаточного духовного виродження Нечипора Вареника надзвичайно влучно характеризують слова митрополита Іларіона: «Сумнів – це той черв'як, який точить тобі Віру, а разом з тим і те добре діло, яке ти задумав. Сумнів – початок зневіри» [7, с.2], а «безвір'я розкладає людину і губить її» [14, с.4]. Ці слова настільки правдиві, що й додати більше нічого, хіба знову згадати біблійну історію праведного Йови, який постає разючим контрастом з огляду на життєвий крах Чіпки.

Таким чином, запропоноване дослідження тільки відкриває цілий ряд подальших студій над проблемою своєрідності та глибини інтерпретації сюжету старозавітної Книги Йови авторами роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Список використаних джерел:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / [перекл. проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1168 с.
2. Бузулан Г. Компаративний аналіз двох романів «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика і «Злочин і кара» Ф. Достоевського / Г. Бузулан // Дивослово. – 2004. – №9. – С. 19-22.
3. Дивак М. Візьміть правдолюба під варту! / М. Дивак // Українська мова і література в школі. – 1990. – №9. – С. 68-72.
4. Дудар Н. На крові щастя не збудуєш : Компаративний аналіз романів Панаса Мирного й Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і «Злочин і кара» Ф. Достоевського / Н. Дудар // Зарубіжна література. – 2007. – №12. – С. 14-16.
5. Зборовська Н. Пропаца народна мужність у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» / Н. Зборовська // Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури. – К. : Академвидав, 2006. – С. 131-142.

6. Іларіон. Біблійна поезія: Літ. монографія / Іларіон // Віра й Культура. – 1961. – Ч. 3. – С. 3-7.
7. Іларіон. З Новим Роком, з новим щастям! [Новорічне Слово] / Іларіон // Слово Істини. – 1951. – Ч. 4. – С. 1-2.
8. Ільницький О. Конфлікт між козацьким і селянським світоглядом у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». / О. Ільницький // Слово і час. – 1990. – №4. – С. 51-56.
9. Корольова В. Чи варто виправдовувати Чіпку?.. / В. Корольова // Українська мова і література в школі. – 1990. – №9. – С. 72-74.
10. Мирний Панас. Твори : в 2 т. – Т. 1 : Оповідання. Повісті. Роман. Драматичні твори (1872-1898) / Панас Мирний. – К. : Наукова думка, 1989. – 752 с.
11. Михайлин І. Воли і ясла: До філософської інтерпретації роману Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» / І. Михайлин // Зб. праць Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1994. – Т. 2. – С. 61-73.
12. Тимків Н. Роль і місце авторської позиції у романі Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» / Н. Тимків // Українська література в загальноосвітній школі. – 2005. – №10. – С. 21-25.
13. Турчин М. Пропаша доля внука : Ще одне прочитання образу Чіпки / М. Турчин // Дивослово. – 2004. – №9. – С. 19-22.
14. О[гієнко] І. За добре ставлення : [Постскрипtum до листа Надії Цвірки з Вінніпегу] / І. О[гієнко] // Рідна Мова. – 1937. – Ч. 5. – 230 с.

The article deals with problems of the Panas Myrnyi's world vision, in particular, emphasis on the role of biblical truth sin life and creation of writer. The author draws attention on the issue of biblical interpretation as the ideological and moral complex in the art world of the novel «Dooxen roarif the mangeris full?».

Key words: biblical truths, image and motifs, mission, spirit, spirituality, morality.

Отримано: 18.11.2016 р.